

LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS

LIETUVOS
ISTORIJOS
METRAŠTIS
2013 metai

2

LITHUANIAN INSTITUTE OF HISTORY

THE YEAR-BOOK
OF LITHUANIAN
HISTORY

2013

2

Vilnius 2014

LITAUISCHES INSTITUT FÜR GESCHICHTE

JAHRBUCH
FÜR LITAUISCHE
GESCHICHTE

2013

2

Vilnius 2014

Žurnalo leidybą finansavo

LIETUVOS MOKSLO TARYBA

NACIONALINĖ LITUANISTIKOS PLĖTROS 2009–2015 METŲ PROGRAMA
Finansavimo sutartis Nr. LIT-7-55

Redakcinė kolegija:

Egidijus ALEKSANDRAVIČIUS
Vytauto Didžiojo universitetas

Jan JURKIEWICZ
Adomo Mickevičiaus universitetas Poznanėje

Zigmantas KIAUPA (pirmininkas)
Lietuvos istorijos institutas

Česlovas LAURINAVIČIUS
Lietuvos istorijos institutas

Ingė LUKŠAITĖ
Lietuvos istorijos institutas

Elmantas MEILUS (pirmininko pavaduotojas)
Lietuvos istorijos institutas

Jolita MULEVIČIŪTĖ
Lietuvos kultūros tyrimų institutas

Rimvydas PETRAUSKAS
Vilniaus universitetas

Edmundas RIMŠA
Lietuvos istorijos institutas

Jolita SARCEVIČIENĖ (sekretorė)
Lietuvos istorijos institutas

Vladas SIRUTAVIČIUS
Lietuvos istorijos institutas

Darius STALIŪNAS
Lietuvos istorijos institutas

Saulius SUŽIEDĖLIS
Milersvilio universitetas

Joachim TAUBER
Šiaurės Rytų institutas Liuneburge

Šio žurnalo straipsnių pavadinimai ir santraukos cituojami duomenų bazėse:

Articles appearing in this journal are abstracted and indexed in:
HISTORICAL ABSTRACTS. AMERICA: HISTORY AND LIFE.
EBSCO Publishing

Recenzijos skelbiamos duomenų bazėje recensio.net
Reviews appearing in this journal are published in recensio.net

MARIUS SIRUTAVIČIUS

**„PONAI TARĖJAI“ IR MASKVOS VALSTYBĖ:
FORMALIEJI DIPLOMATINIŲ KONTAKTŲ ASPEKTAI
PIRMAISIAIS TARPUVALDŽIAIS (1572–1576 M.)¹**

1569 metais sudaryta Liublino unija nubrėžė naujus vektorius Lietuvos valstybingumo raidai, sukūrė naujus sambūvio su Lenkijos karalyste pagrindus. Unijos aktas sankcionavo pokyčius daugelyje valstybės funkcionavimo sričių, tarp jų ir užsienio politikos sferoje bei jos realizavimo mechanizmuose. Susitarime įtvirtinta bendros užsienio politikos nuostata sąlygojo esminius diplomatinės veiklos pokyčius (ypač paveikusius organizacines diplomatinį kontaktų formas). Iki unijos atskirai veikusi Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės diplomatinė tarnyba po 1569 m. turėjo tapti integralia Abiejų Tautų Respublikos diplomatinės tarnybos dalimi².

Šiuo metu sunku vienareikšmiai atsakyti į klausimą, kada po unijos jau būtų galima kalbėti apie Respublikos diplomatinę tarnybą kaip vienį. Trūksta išsamių tyrimų apie bendrą Lenkijos ir Lietuvos diplomatinį misijų organizacines procedūras – diplomatinį įgaliotinių parinkimą, pasiuntinybės kelionės planavimą, materialų aprūpinimą, diplomatinės dokumentacijos parengimą ir t. t. Nors jau pirmųjų bendrų pasiuntinybių atveju galima stebėti abiejų šalių veiksmų koordinavimą, tačiau išlieka ankstesnė specializacija – diplomatinį misijų siuntimą vakarų kryptimi kuravo Lenkijos pareigūnai, o LDK atstovai kaip ir anksčiau rūpinosi diplomatiniais kontaktais su Maskvos valstybe. Tačiau, nepaisant fakto, kad 1570–1601 m. laikotarpiu daugiau nei trečdalyje misijų į Maskvą vyko tik Lietuvos diplomatiniai įgaliotiniai, nėra pagrindo kalbėti apie savarankišką LDK

¹ Tyrimą finansavo Lietuvos mokslo taryba (Nr. MIP-006/2012).

² Jau 1569 m. Liublino seime bendrai buvo svarstomi aktualūs užsienio politikos reikalai. Tuo metu svarstytas ir pasiuntinybės į Maskvą klausimas. Pasiuntinybės dokumentacija pradėta rengti dar Liubline, o unijos nuostatas atitinkanti, pirmoji bendra iš Lenkijos ir Lietuvos diplomatinį įgaliotinių sudaryta pasiuntinybė į Maskvą išvyko metų pabaigoje, H. L u l e w i c z, *Gniewów o Unię ciąq dalszy. Stosunki polsko-litewskie w latach 1569–1588*, Warszawa, 2002, s. 41, 45; *Дневник Люблинского сейма 1569 г. Соединение Великого княжества Литовского с королевством Польским*, Санкт-Петербург, 1869, с. 491–493.

diplomatinės tarnybos veiklą. Nereikia paminėti, kad ir po unijos pagrindiniu naujojo politinio vieneto reprezentantu užsienio politikos sferoje išlieka monarchas – jo vardu palaikomi diplomatiniai santykiai su Maskvos valstybe ir kitomis šalimis. Įprastinė praktika, kaip ir iki Liublino unijos, nutrūkdavo tik tarpuvaldžiais, kai valstybė likdavo be svarbiausio savo reprezentanto.

Senosios diplomatinų santykių praktikos transformacijos labiausiai pastebimos pirmųjų tarpuvaldžių laikotarpiais, kai neilga bendro sambūvio tradicija patyrė didžiausius sukrėtimus, sąlygojusius naujų veiklos formų paieškas. Mirus Žygimantui Augustui, pirmajam Abiejų Tautų Respublikos valdovui, paaiškėjo, kad jungtinės valstybės politinis elitas nepasirengęs naujai situacijai – nebuvo aiškios tvarkos dėl monarcho pareigų ir atsakomybės už jas, kaip dirbs atskiros Lenkijos Karalystės ir Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės centrinės ir vietos valdžios institucijos, kaip bus koordinuojami veiksmai rengiant valdovo rinkimus, organizuojama valstybės gynyba ir palaikomi diplomatiniai santykiai³. Todėl pirmųjų tarpuvaldžių diplomatinės veiklos analizė glaudžiai susijusi su tokių problemų, kaip diplomatinės veiklos kompetencija, diplomatinų kontaktų organizavimo prerogatyvos, reprezentacijos formų analize. Tyrimui pasirinkta santykių su Maskvos valstybe sfera yra reikšminga pastarosios problematikos svarstymams ne tik dėl šiam laikotarpiui aktualių tarpvalstybinių santykių problemų ar aktyvaus LDK dalyvavimo diplomatinėje komunikacijoje su Rytų kaimyne, bet ir dėl pastarųjų tradicijoje įsitvirtinusių griežtai apibrėžtų diplomatinės veiklos normų bei formaliųjų nuostatų, kurios atliepia valstybės ir valdžios reprezentacijos klausimus, aktualius jungtinės valstybės gyvavimui pirmaisiais tarpuvaldžiais.

LDK prasidėjus pirmam tarpuvaldžiui, politinių sprendimų teisę ir pareigą prisiėmė politinei tautai gerai pažįstami didikai, o centrinės valdžios institucija tapo formaliai Respublikoje neegzistuojanti, tačiau valstybingumo tradicijoje įsitvirtinusi LDK ponų taryba. Apie ją besitelkę asmenys sugebėjo pasinaudoti tuo, kad Respublikoje nebuvo teisinio parlamentinių ir valstybinių struktūrų veiklos tarpuvaldžiu reglamento ir ėmė veikti savarankiškai, neretai nederindami savo veiksmų su Lenkija. Šalies politinė bendruomenė susitelkė apie „ponus tarėjus“ kaip apie LDK politinį gyvenimą organizuojantį centrą⁴.

³ *Lietuvos istorija*, t. V: J. Kiaupienė, I. Lukšaitė, *Veržli Naujųjų laikų pradžia. Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė 1529–1588 metais*, Vilnius, 2013, p. 236.

⁴ Ten pat, p. 236–237. Priešingai nei Karūnos politinis elitas, kuris skilo į dvi konkuruojančias Didžiosios Lenkijos ir Mažosios Lenkijos interesams atstovaujančias stovyklas, LDK politiniai lyderiai nuo pat tarpuvaldžio pradžios laikėsi vieningų pozicijų ir glaudaus politinio bendradarbiavimo. Lietuvos didikai politinių partnerių Lenkijos pusėje ieškojo išskirtinai tik sau artimame visuomenės sluoksnyje. Karūnoje tarpuvaldžio pradžią paženklino bajoriškų konfederacijų kūrimasis, Lietuvos politinis elitas kontaktavo tik su Loviče ir Krokuvoje susibūrusiais Lenkijos aukščiausiais pareigūnais. Lenkijoje konfederacinė forma legalizavo tokius bajorijos veiksmus, kurie valdymo metu įėjo į monarcho pareigas. Tuo tarpu Lietuvoje oligarchinė santykių sistema sąlygojo kitokią nei Karūnoje LDK santvarkos evoliuciją tarpuvaldžio metu.

Lenkų istoriko Henryko Lulewicziaus teigimu, po Žygimanto Augusto mirties Lietuvos politiniam elitui buvo aktualiausias dvi tarpusavyje persipynusios politinės veiklos problemos – unijinių ryšių su Lenkija susilpninimas bei paliaubų su Maskvos valstybe išlaikymas⁵. Pastaroji visų pirma buvo susijusi su sena tarptautinių sutarčių trukmės nuostata, kad mirus kontrahentui, jo vardu sudaryti susitarimai nustoja galioti⁶. LDK aukščiausių pareigūnų angažavimasis santykių su Maskvos valstybe srityje buvo ryškus nuo pat pirmojo tarpuvaldžio pradžios. Tuo metu dar neformalizuotą diplomatinį kontaktų su Maskva prerogatyvą „ponams tarėjams“ pripažino ir unijos partneriai – Lenkijos Karalystės pareigūnai. Jau Žygimanto Augusto mirties dieną, informuojant LDK kanclerį Mikalojų Radvilą apie netektį, kartu buvo pateiktas pasiūlymas išsiųsti į Maskvą žygūnus, kurie paskelbtų apie pasiuntinybę, atvyksiančią derėtis su Maskvos monarchu Ivanu IV dėl taikos. Šią iniciatyvą palaikė po kelių dienų Vilniuje susirinkę aukščiausi LDK pareigūnai – Vilniaus vyskupas Valerijonas Protasevičius, Kijevo vyskupas-nominantas Mikalojus Pacas, pats Mikalojus Radvila Rudasis bei žemės paiždininkis Mikalojus Naruševičius⁸. Nuo šio momento galima fiksuoti LDK politinio elito naujos diplomatinės veiklos praktikos formavimąsi.

Tarpuvaldžių laikotarpių LDK „ponų tarėjų“ diplomatinę veiklą nauja praktika galima įvardyti dėl keletu naujų ypatybių, susijusių su reprezentacijos klausimu. Aukščiausi Lietuvos pareigūnai tuo metu tapo pagrindiniais valstybės reprezentantais, pirmą kartą

Paviėtų bajorija tuo metu dar nesugebėjo tapti savarankišku subjektu kovoje dėl valdžios. Jai trūko parlamentinės veiklos patirties ir Lenkijos egzekucinio judėjimo tradicijos. Todėl susiformavo specifinė lietuviškam parlamentarizmui būdinga LDK luomų suvažiavimo institucija, išlikusi didelėje didikų įtakoje, – H. L u l e w i c z, min. veik., p. 84–85.

⁵ Ten pat, p. 81.

⁶ Monarchų vardu palaikomi diplomatiniai kontaktai formaliai įgydavo asmeninio bendravimo tarp valdovų pobūdį, o tarpvalstybinės sutartys – asmeninių susitarimų statusą. Jų galiojimo laikas neretai buvo tiesiogiai siejamas su monarcho gyvenimo trukme. Netgi „amžinosios taikos“ sutartys prilyginamos „žmogaus amžiui“, jo žemiškojo gyvenimo laikui, – Л. Ю з е ф о в и ч, „Как в посольских обычаях ведется...“. *Русский посольский обычай конца XV – начала XVII в.*, Москва, 1988, с. 28. Dėl šios priežasties 1570 m. Žygimanto Augusto ir Maskvos monarcho sudaryta paliaubų sutartis po Lenkijos ir Lietuvos monarcho mirties neteko galios. Sutarties tekstas – *Российский государственный архив древних актов* (toliau – РГАДА), ф. 79, оп. 3, ед. хр. 29.

⁷ Neregamentuota užsienio pasiuntinybių priėmimo tradicija, valstybėje nesant valdovo, buvo įteisinta tik 1593 m. Varšuvos seimo nutarime, kuriame įtvirtinama nuostata, kad turkų ar totorių pasiuntinių priėmimą organizuoja Lenkijos pareigūnai, o Maskvos valstybės diplomatinis įgaliotinis Vilniuje priima ir su atvežtais diplomatiniais dokumentais susipažįsta LDK valstybės pareigūnai. Abiem atvejais numatyta informuoti abiejų šalių tarybas ir atsakymą užsienio diplomatams suteikti bendru sutarimu, – *Volumina legum. Prawa, konstytucje y przywileie Królestwa Polskiego, Wielkiego Xięstwa Litewskiego y wszystkich prowincyi należących na walnych seymiech koronnych od Seymu Wiślickiego roku pańskiego 1347 aż do ostatniego Seymu uchwalone*, t. 2: 1550–1609, Petersburg, 1859, s. 342.

⁸ H. Lulewicz, min. veik., p. 81–88.

savo vardu atstovaujančiais aukščiausiai LDK valdžiai santykiuose su kitomis šalimis. Pagal naują pounijinį valstybingumo būvį šį vaidmenį jie turėjo atlikti kartu su Karūnos „viršiausiais“, kurie analogiškas funkcijas atliko reprezentuodami Lenkijos karalystę. Vis dėlto gana sudėtingai pirmaisiais tarpuvaldžiais koordinuojama Lietuvos ir Lenkijos pareigūnų veikla palaikant santykius su Rytų kaimyne nebuvo tapati Žygimanto Augusto valdymo laikotarpiu neilgai gyvavusiai bendros veiklos tradicijai. Formaliųjų diplomatinį kontaktų elementų analizė atskleidžia, kad abu politiniai vienetai – Lenkijos Karalystė ir Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė buvo reprezentuojami atskirai. Ir tai galima pasakyti ne tik apie savarankiškai į Maskvą išsiųstas LDK valstybės pareigūnų pasiuntinybes⁹, bet ir Ivano IV diplomatinį įgaliotinių priėmimo atvejų. Maskvos monarcho dvare ši situacija buvo puikiai žinoma, į ją atsižvelgta organizuojant diplomatines misijas. Instrukcijose Maskvos atstovams buvo nurodomi atskiri (tiesa, beveik tapatūs) priėmimų pas LDK ir Lenkijos valstybės pareigūnus „deramo“ elgesio scenarijai, taip pat buvo rengiami atskiri Karūnos ir Lietuvos „ponams tarėjams“ dedikuoti pasiuntinybių dokumentai¹⁰.

Dėl binarinio Maskvos valstybės pasiuntinybių pobūdžio daugiausiai naudos turėjo LDK politinis elitas, siekęs perimti diplomatinį ryšį su maskvėnais kontrolę į savo rankas ir taip įgyti pranašesnes pozicijas unijos partnerių atžvilgiu. Šie užmojai neretai buvo realizuojami pirmojo tarpuvaldžio metais LDK politinėje praktikoje, atsiradusioje naujoje politinės veiklos erdvėje – Lietuvos valstybės aukščiausių pareigūnų ir luomų atstovų suvažiavimuose¹¹. Jau pirmajame suvažiavime 1572 m. rugsėjį Rūdninkuose

⁹ LDK pareigūnai savo vardu, nesuderinę su Karūnos atstovais, į Maskvą išsiuntė tik keletą pasiuntinybių, tačiau skandalingai baigėsi tik 1573 m. Mykolo Haraburdos diplomatinė misija, kai Lietuvos politinio elito atstovai buvo apkaltinti slaptais susitarimais su Maskva dėl Ivano IV ar jo sūnaus Fiodoro kandidatūros iškėlimo į Respublikos monarcho sostą. Plačiau apie šią problemą: H. L u l e w i c z, min. veik., p. 96–108.

¹⁰ Keletas šios praktikos pavyzdžių: 1573 m. jungtinei Lenkijos ir Lietuvos valstybės pareigūnų misijai, priimtai Naugarde, buvo įteikti atskiri Ivano IV vardu surašyti raštai Lenkijos karūnos ir Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės „ponams tarėjams“ – 1573 07 15 Maskvos monarcho Ivano IV laiškas Lenkijos karūnos tarėjams, *Archiwum Głównie Akt Dawnych* (toliau – AGAD), AR, dz. 2, nr. 91, publikacija – В. Н о в о д о р с к и й, *Борьба за Ливонию между Москвой и Речью Посполитой 1570–1582 гг.*, Санкт-Петербург, 1904, приложение № 1, с. 323–330; 1573 07 15 Maskvos monarcho Ivano IV laiškas LDK tarėjams, ten pat, nr. 92; laiško fragmento publikacija – ten pat, priedas nr. 2, p. 330–332. 1575 m. rengiantis žygūno Semiono Bastanovo išsiuntimui buvo parengti du laišakai – vienu kreipiamasi į Lenkijos Karūnos pareigūnus, kitu – į LDK „ponus tarėjus“, o instrukcijoje surašyti atskiri, vienas nuo kito nesiskiriantys iškilmingų priėmimų Lietuvoje ir Lenkijoje scenarijai. Tokius pačius dvigubus nurodymus ir dokumentus gavo ir kitas, vėliau išsiųstas Maskvos atstovas – pasiuntinėlis Luka Novosilcevas, *Посольская книга по связям России с Польшей (1575–1576 гг.)*, *Памятники истории Восточной Европы. Источники XV–XVII вв.*, т. VII (toliau – *Посольская книга*), Москва, 2004, с. 28–34, 42–61.

¹¹ Suvažiavimų metu svarstyti valdovo rinkimų klausimai, vidaus ir užsienio politikos, gynybos, finansų, teisėsaugos ir kiti reikalai. Šį politinį reiškinį J. Kiaupienė apibūdino kaip naują, teisės normų nereglamentuotą parlamentinės veiklos formą, funkcionavusią greta bendro Respublikos seimo ir atskirai šaukiamų pavietų seimelių. Aktyvi parlamentinė veikla už Respublikos seimo ribų, suvažiavimuose svarstyti ir priimti sprendi-

buvo priimtas ir išklašyτας Ivano IV žyęūnas, kuris atveęė laiřkus mirusiam valdovui – Žyęimantui Augustui, taip pat Karūnos ir Lietuvos „ponams tarėjams“. Informuodami Karūnos atstovus apie maskvėno atvykimą, LDK pareięūnai pranešė, kad atvėrė ir vieřai (*publice*) suvaęiavime perskaitė „ponams tarėjams“ skirtą laiřką, o mirusiam valdovui atveęti laiřkai buvo peręiūrėti „tik likus mums patiems, tarybai“. Tokio poelęio motyvų nurodomas informacijos trūkumas (ęyęūnui nebuvo pavesta sakyti pasiuntinybės kalbų) ir rūpestis valstybės reikalais. Laiřkuose Maskvos monarchas Ivanas IV reikalavo atsiųsti pasiuntinius, prieřingu atveju grasino pradėti karinius veiksmus Livonijoje. Dėl šios prieęsties LDK pareięūnai patys nusprendė, be konsultacijų su Lenkijos senatoriais, išsiųsti žyęūną atgal su teigiamu atsakymu dėl pasiuntinybės¹². Vėlesniais laikotarpiais LDK politinis elitas nedrįso atvirai blokuoti Lenkijos aukščiausių pareięūnų diplomatinų kontaktų su Maskvos valstybe, tačiau ir toliau „tikrino“ diplomatinę korespondenciją¹³. 1574 m., iš Maskvos valstybės sugrįęus jungtinei Lenkijos ir LDK misijai, buvo peręiūrėti ne tik Lenkijos „ponams tarėjams“, bet ir Henrikui Valua skirti Ivano IV laiřkai. Tai laiřke Karūnos senatoriams atvirai deklaravo į suvaęiavimą Vilniuje susirinkę LDK valstybės pareięūnai, šį savo poelęį kaip ir anksčiau argumentuodami rūpesčiu valstybės reikalais¹⁴. Galima daryti prielaidą, kad šio akto teisėtumas buvo siejamas su naująja politinės veiklos erdve – LDK atstovų suvaęiavimais, kuriuos Lietuvos politinis elitas laikė jų veiksmus legitimuojančia parlamentinės veiklos forma. Taigi pirmaisiais tarpvaldžiaiais galima išskirti dvi organizacines diplomatinės veiklos schemas, taikomas santykiams su Maskvos valstybe: atskirus aukščiausių pareięūnų susirinkimus, savo pobūdęiu primenančius ankstesnes LDK siaurosios (slaptosios) Ponų tarybos sueigas, ir minėtus suvaęiavimus, suteikusius išskirtinę galią valstybės reprezentacijai ir diplomatinų santykių srityje.

mai, pastangos juos įgyvendinti leidžia paęinti LDK politinę tautą ir jos santykius su unijos partnere Lenkija tarpvaldžiaiais, J. K i a u p i e n ė, I. L u k š a i t ė, min. veik., p. 239–240.

¹² Laiřke minima „taryba“, peręiūrėjusi visus atveętus diplomatinus dokumentus, šiuo atveju galima apibrėęti pagal pabaigoje įvardytus laiřko adresantus – Vilniaus vyskupą Valerijoną Protasevičių, Žemaitijos vyskupą Jurgį Petkevičių, Kijevo vyskupą Mikalojų Pacą, Mstislavlio vaivadą Jurgį Astiką, Smolensko vaivadą Grigalių Valavičių, žemės paįđininką Mikalojų Naruęevičių, dvaro maršalą Mikalojų Kristupą Radvilą Našlaitėį, Vilniaus vaivadą ir LDK kanclerį Mikalojų Radvilą Rudajį bei Trakų vaivadą Steponą Zbaražskį, – 1572 09 25 Rūdninkai. LDK valstybės pareięūnų laiřkas Karūnos senatoriams, *Akta zjazdów stanów Wielkiego Księstwa Litewskiego*, t. I: *Okresy bezkrólewi* (toliau – *Akta zjazdów*), oprac. H. Lulewicz, Warszawa, 2006, nr 3, s. 28–33.

¹³ Apie tai, kad „Lietuvos ponai“ peręiūrėjo Lenkijos senatoriams skirtą Ivano IV laiřką, savo atskaitoje nurodė iš misijos į Maskvą grįęęs lenkų diplomatinis įęaliotinis Andęiejus Taranovskis, – 1573 08 11 Andęiejaus Taranovskio pasiuntinybės atskaita, В. Н о в о д в о р с к и й, min. veik., priedas nr. 3, p. 21.

¹⁴ 1574 11 [07] Vilnius. LDK valstybės pareięūnų laiřkas Karūnos senatoriams, *Akta zjazdów*, nr 35, s. 119–120.

Formalioju šių nereglamentuotų diplomatinį kontaktų su Maskvos dvaru pagrindu greičiausiai tapo ikiunijinė LDK ponų tarybos narių ir Maskvos bajorų paralelinių diplomatinį ryšių praktika. Ankstesnis Ponų tarybos ir Maskvos bajorų diplomatinis bendravimas atliko santykių atnaujinimo monarcho mirties atveju, konfliktiškų situacijų metu ir preliminarinių derybų prieš aukščiausio lygio derybas funkciją. Lietuvos ir Maskvos politinio elito atstovų susirašinėjimas dažniausiai buvo atnaujinamas baigiantis paliaubų terminui ir vienos ar kitos pusės inicijuojamas tarpinstituciniu lygmeniu arba norint suteikti bendravimui tarpasmeninį pobūdį konkrečių įtakingų asmenų vardu. Nors Ponų tarybos vardu palaikomi kontaktai su maskvėnų politiniu elitu nebuvo intensyvūs, tačiau tokio pobūdžio bendravimas buvo nuolat atnaujinamas sudėtingais tarpvalstybinių santykių momentais iki pat Liublino unijos sudarymo. Tarybos teisė veikti savo vardu palaikant diplomatinis ryšius su užsienio valstybių politiniais subjektais buvo žinoma ir pripažįstama kitose valstybėse¹⁵.

Maskva, pirmaisiais tarpuvaldžiais palaikydama tiek oficialius, tiek pusiau oficialius diplomatinis ryšius su LDK politinio elito atstovais, savaime pripažino jų prerogatyvą reprezentuoti valstybę. Kadangi pastarieji diplomatiniai ryšiai peržengė paralelinių kontaktų tradiciją¹⁶, kyla klausimas, kaip į šį atstovavimą žiūrėta Maskvos dvare. Koks lygmuo buvo suteikiamas kontaktams su aukščiausiais Lenkijos ir Lietuvos pareigūnais? Ši problema yra susijusi su viena svarbiausių diplomatinio atstovavimo nuostatų, kad tarpusavio santykiuose būtina vadovautis hierarchijos principu, griežtai laikantis vienas kito atžvilgiu esamų valdžios lygių. Maskvos valstybės santykiuose su LDK iki Liublino unijos ji funkcionavo kaip tarpvalstybinių santykių organizacinė sistema. Maskvos monarchas galėjo kontaktuoti tik su Lietuvos didžiuoju kunigaikščiu, Dūmos bajorai – tik su Ponų tarybos nariais, Maskvos metropolitas – su Vilniaus vyskupu, Smolensko vietininkas – su Oršos seniūnu ir t. t.¹⁷ Didžioji tarpvalstybinio bendravimo dalis (ne tik aukščiausio lygio diplomatiniai kontaktai) buvo palaikomi tik valdovų vardu. Ponų taryba negalėjo išplėsti savo vardu palaikomos diplomatinės veiklos, nepažeidusi hierarchinės

¹⁵ Plačiau apie LDK ponų tarybos ir Maskvos diplomatinis ryšius – M. S i r u t a v i č i u s, LDK Ponų taryba ir Maskvos bajorai: formalieji paralelinės diplomatijos aspektai 1492–1569 m., *Lietuvos istorijos metraštis, 2010 metai*. 2, 2011, p. 5–28; E. B a n i o n i s, *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės pasiuntinių tarnyba XV–XVI amžiais*, Vilnius, 1998, p. 59–68.

¹⁶ Paralelinių diplomatinį santykių tradiciją tarpuvaldžių laikotarpiais atitiktų tik LDK valstybės pareigūnų susirašinėjimas su Maskvos dvaro pareigūnais. Tokios praktikos pavyzdžiu galime laikyti LDK raštinniko Mykolo Haraburdos susirašinėjimą su Maskvos dūmos djaku Andrejumi Ščelkalovu dėl Ivano IV kandidavimo į Respublikos sostą sąlygų: – 1573 04 Andrejaus Ščelkalovo laiškas Mykolui Haraburdai, *РГАДА*, ф. 389, Литовская метрика, оп. 1, ч. 2, ед. хр. 618; 1573 06 19 Mykolo Haraburdos atsakymas Andrejui Ščelkalovui, ten pat, v. 619.

¹⁷ Л. Ю з е ф о в и ч, *Путь посла. Русский посольский обычай. Обиход. Этикет. Церемониал*, Санкт-Петербург, 2007, с. 58.

tvarkos, nes josios partnerių – Dūmos bajorų – kaip institucijos kompetencija, augant Maskvos monarcho galiai, siaurėjo.

Šiame diplomatinų santykių tradicijos kontekste tiesioginių Maskvos monarcho vardu palaikomų kontaktų su LDK pareigūnais tarpuvaldžių laikotarpiais analizės pagrindu tapo keletas hipotezių, kurias atliekant siekta verifikuoti tyrimą. Visų pirma tokia situacija suponuoja teiginį, kad tarpuvaldžiu, t. y. extraordinarinės situacijos atveju, nesilaikyta hierarchinio tarpvalstybinių santykių organizavimo principo. Tačiau, kaip liudija vėlesnė praktika, po naujo Lenkijos ir Lietuvos monarcho elekcijos buvo grįžtama prie įprastinės tvarkos, kai LDK ir Lenkijos pareigūnai savo vardu tiesiogiai kontaktuodavo tik su atitinkamo rango Maskvos monarcho dvaro atstovais. Antra, *a priori* galima būtų teigti, kad tiesioginis LDK valstybės pareigūnų bendravimas su kitos valstybės monarchu liudija, jog Maskva pripažino išskirtinį jų statusą tarpuvaldžiu, traktuodama politinio elito atstovus kaip aukščiausios valstybės valdžios reprezentantus, kolektyviai atliekančius valdovo funkcijas.

Pirmąją tiesioginę užuominą apie „nuolaidas“ iki tol galiojusiems tarpvalstybinių santykių principams galima aptikti Ivano IV laiške Lenkijos valstybės pareigūnams, kuriame Maskvos monarchas išdėsto priekaištus Karūnos ir LDK atstovams dėl neištesėtų pažadų paskelbti jį kandidatu į Respublikos monarcho sostą. Savo lūkesčius tapti Lenkijos ir Lietuvos valdovu Maskvos valstybės monarchas siejo su Lietuvos valstybės pareigūnų siūlymais dalyvauti valdovo rinkimuose, kuriuos, Ivano IV tvirtinimu, deklaravo LDK „ponų tarėjų“ įgaliotinis Mykolas Haraburda diplomatinės misijos 1573 m. metu. Savo nusivylimą laiške jis išreiškė akcentuodamas asmeninį derybinį pokalbį su pasiuntinėliu: „Mes, kaip krikščioniškas valdovas, visą savo valią ir norus paskelbėme ir perdavėme Mykolui Haraburdai, viską patys perdavėme savo cariškoje kalboje, kaip savo pavaldiems žmonėms.“¹⁸ Iki tol nei Lenkijos ir Lietuvos, nei Maskvos valdovai niekada tiesiogiai nesiderėdavo su diplomatiniais įgaliotiniais, jų vardu kalbėdavo atitinkamo rango valstybės pareigūnai. Ši nuostata nuo seno buvo žinoma Bizantijoje ir Osmanų imperijoje, ji galiojo ir Lietuvos bei Lenkijos diplomatinėje praktikoje, „švelnesne“ forma taikyta Vakarų Europos šalyse. Tiesioginis valdovo bendravimas (o tuo labiau derėjimasis) su kito suvereno valdiniais būtų pažeidęs hierarchinį santykių principą¹⁹. Todėl Ivano IV pasisakyme

¹⁸ 1573 07 15 Naugardas. Ivano IV laiškas Lenkijos valstybės pareigūnams, В. Н о в о д в о р с к и й, min. veik., priedas nr. 1, p. 7.

¹⁹ Maskvos atveju L. Juzefovičius įžvelgia ir kitus šios nuostatos taikymo motyvus, kuriuos susieja su valstybine ideologija bei konkrečia politine situacija – aukščiausios valdžios sustiprėjimu ir jos autoriteto išaugimu. Valdovo žodis įgijo tokią reikšmę, kad galėjo skambėti tik ypatingomis progomis (pvz., ceremonialinių priėmimų metu). Akcentuojama ir praktinė šios nuostatos pusė: deryboms reikėjo patyrusių tarpvalstybinių santykių žinovų, kurie, pasitelkę visus savo sugebėjimus ir žinias, galėtų spręsti iškilusias problemas, – Л. Ю з е ф о в и ч, „Как в польских обычаях ведется...“, с. 125, 127.

yra pabrėžiama, kad su Mykolu Haraburda kalbėtasi kaip su pavaldiniu (*прирождённым человеком*), o tai, L. Juzefovičiaus tvirtinimu, nepaisant pokalbių turinio, savaime liudija Ivano IV pasiryžimą užimti Respublikos sostą²⁰. Numatoma būsima valdinystė tapo pagrindu nesilaikyti valdovo garbei deramo bendravimo su kitos valstybės atstovu.

Kad Maskvos dvare hierarchinio bendravimo nuostatos atžvilgiu buvo pasirinktas kompromisinis variantas, liudija ir 1574 m. Henriko Valua pasiuntinybės į Maskvą dokumentacija. Nors pagrindinis misijos tikslas buvo paliaubų susitarimo atnaujinimas, kartu buvo oficialiai paskelbta ir apie Lenkijos ir Lietuvos monarcho išvykimą į Prancūziją. Iš Ivano IV atsakymo Respublikos diplomatiniais įgaliotiniams sužinome, kad pasiuntinybės metu deklaruotas Henriko Valua pavedimas diplomatinius kontaktus su Maskva palaikyti Lenkijos ir Lietuvos pareigūnams. Šis pasiūlymas buvo griežtai atmestas kaip prieštaraujantis tarpvalstybinių santykių tradicijai: „O ką mums pasakėte, kad mūsų brolis išvyko į Prancūziją ir liepė Lenkijos karūnos ir Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės ponams tarėjams visokius atstovus siųsti ir visus reikalus tvarkyti, su tuo nesutinkame, kad mūsų žygūnai ar pasiuntiniai pas ponus tarėjus vyktų be mūsų brolio, todėl, kad nuo pat pradžių ir nuo senovės mes, valdovai, siunčiamės, [pasiuntinybes] su savo broliais, ponai, Lenkijos karūnos ir Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės ponai tarėjai siunčiasi [pasiuntinybes] su mūsų bajorais.“²¹ Šis pareiškimas patvirtina, kad pastaroji tarpvalstybinių santykių nuostata, esant Lenkiją ir Lietuvą reprezentuojančiam monarchui, vėl tampa aktuali, todėl nesutinkama su jokiais kompromisais josios atžvilgiu.

Tolesnėje Ivano IV pasisakymo dalyje išdėstomi motyvai, kodėl hierarchinio diplomatinio bendravimo principo nesilaikyta pirmuoju tarpuvaldžiu: „o kad tai buvo, tu, mūsų broli karaliau Henrikai, ir ponai tarėjai neturėtų tuo stebėtis, kad mes su ponais tarėjais santykius palaikėme, ir tai buvo dėl to, kad Lenkijos karūnos ir Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės ponai tarėjai pasiuntė pas mus žemai nusilenkti, prašydami mus arba mūsų sūnų valdyti, ir todėl mes su ponais tarėjais siuntėmės [pasiuntinybes] ir tas neįvyko“²². Norint suvokti pastarosios argumentacijos prasmę, reikia atkreipti dėmesį į keletą sąvokų, žyminčių viršenybės ar lygiavertiškumo būseną, kurios buvo panaudotos šioje Ivano IV kalboje. Pirmoje dalyje įvardijant Henriką Valua Maskvos monarcho *broliu*²³, akcentuo-

²⁰ Л. Юзефович, *Путь посла...*, с. 199–200.

²¹ 1574 m. Ivano IV atsakymas Henriko Valua diplomatiniais įgaliotiniams, *Historica Russiae monumenta ex antiquis exterarum gentium archivis et bibliothecis = Акты исторические, относящиеся к России, извлеченные из иностранных архивов и библиотек А. И. Тургеневым* (toliau – HRM), Санкт Петербургъ, 1841, т. 1, № 177, с. 252; Tokia pati pozicija buvo pakartota ir oficialiame laiške Henriku Valua – 1574 m. Maskvos monarcho Ivano IV laiškas Henriku Valua, ten pat, т. 1, nr. 178, p. 254.

²² Ten pat, p. 252, 254.

²³ Universalus *brolio* terminas, kaip ir monarchų titulai, diplomatinuose dokumentuose ir pasiuntinybės kalbose atliko oficialaus kreipinio funkciją. Jis nebuvo giminystės ryšių ar tarpvalstybinių santykių pobūdžio

jamų lygiavertės Lenkijos ir Lietuvos valdovo pozicijos, kartu pabrėžiant hierarchiškai žemesnę „ponų tarėjų“ padėtį monarchų atžvilgiu. Vėliau kalboje paminėtas žemas nusilenkimas (*челобитье*) taip pat ženklina hierarchinį santykį. Diplomatinio ceremonialo metu žemai lenktasi išreiškiant pagarbą rangu aukštesniam asmeniui. Taip pat šia sąvoka buvo įvardijamas pavaldinio prašymas–kreipimasis į valdantį, viršesnį asmenį. Aiškinamas, kodėl nesivadovavo hierarchiniu santykiu principu, Maskvos monarchas diplomatinis kontaktus su Lenkijos ir Lietuvos pareigūnais įvertino kaip santykius tarp valdovo ir būsimų pavaldinių.

Istoriografijoje nėra vieningos nuomonės dėl Ivano IV ir jo sūnaus Fiodoro kandidatūros problemos. Istorikai iki šiol diskutuoja dėl tikrųjų 1573 m. Mykolo Haraburdos diplomatinės pasiuntinybės pas Ivaną IV tikslų. Įvykių eiga liudija, kad Ivano IV atžvilgiu būta ir politinio manevravimo, ir asmeninių pavienių didikų ambicijų. Vis dėlto per pirmojo tarpuvaldžio rinkimus nei Ivano IV, nei jo sūnaus Fiodoro kandidatūros oficialiai nebuvo iškeltos²⁴. Tačiau dviprasmiška LDK aukščiausių pareigūnų pozicija Ivanui IV suteikė pagrindą save arba savo sūnų laikyti pretendentu į Lenkijos ir Lietuvos monarcho sostą ir siekiant palankumo LDK politinio elito terpėje daryti kompromisus diplomatinį bendravimą reglamentuojančių nuostatų atžvilgiu.

Su Ivano IV dinastinėmis ambicijomis galima būtų sieti naują, ankstesnės tradicijos nesankcionuotą privačių arba pusiau privačių kontaktų tarp pavienių LDK pareigūnų ir Maskvos diplomatinėjų įgaliotinių praktiką antruoju tarpuvaldžiu. Ankstesniais laikais sunkiai įsivaizduojami neoficialūs Ivano IV vardu deleguotų Maskvos diplomatinėjų įgaliotinių susitikimai su LDK politinio elito atstovais praktikuoti sprendžiant Lenkijos ir Lietuvos monarcho kandidatūros klausimą. Gana plačiai Maskvos pasiuntinybių knygoje aprašomas 1575 m. birželio 16 naktį Breste įvykęs žygūno Fiodoro Jelčianinovo susitikimas su aukščiausiais LDK pareigūnais – Vilniaus vaivada Mikalojumi Radvila Ruduoju, Žemaitijos seniūnu Jonu Chodkevičiumi, Trakų kaštelionu Ostapu Valavičiumi

ženklas, o žymėjo jų lygiavertiškumą ir buvo taikomas tik rangu lygiam monarchui. Valdovai, kuriuos suvereniai pagal disponuojamą valdžią laikė rangu už save žemesniais, nebuvo vadinami broliais, jų atžvilgiu taikyti draugo ar kaimyno epitetai, – Л. Ю з е ф о в и ч, „*Как в посольских обычаях ведется*“..., c. 16–17.

²⁴J. K i a u p i e n ė, I. L u k š a i t ė, min. veik., p. 241; H. Lulevičius, svarstydamas Ivano IV ar jo sūnaus Fiodoro kandidatūros problemą, pabrėžia, kad joks oficialus raštas į Maskvą šiuo klausimu nebuvo pasiųstas, tikėtina, kad pusiau oficialus pasiūlymas galėjo būti perduotas žodžiu. Tokius LDK aukščiausių pareigūnų veiksmus tyrinėtojas apibūdina kaip tam tikrą diplomatinį žaidimą su Ivanu IV. LDK politinis elitas negalėjo ignoruoti grėsmingo kaimyno, atsakius šio savotiško diplomatinio žaidimo su Maskvos monarchu, galima buvo sulaukti karinių akcijų, o pagalbos iš unijos partnerių tuo metu tikėtis buvo sunku. Manipuliacijos kandidatūros į valdovo sostą problema buvo glaudžiai susietas su vienu svarbiausių to meto užsienio politikos uždaviniu – taikingų santykių su Maskva išlaikymo. Pagrindinis diplomatinėjų kontaktų su Maskvos valstybe tikslas – paliaubų sutarties laikymasis ir pratęsimas abiejų tarpuvaldžių laikotarpiu, kas ir buvo pasiekta, – H. L u l e w i c z, min. veik., p. 96–108.

bei dvaro maršalu Mikalojumi Kristupu Radvila Našlaitėliu. Susitikimo metu išdėstytos LDK politinio elito pozicijos dėl naujojo valdovo rinkimų bei išreikštas pageidavimas, kad Ivanas IV atsiųstų atitinkamo rango pasiuntinėlį ir kiekvienam iš jų bei visiems luomams atsiųstų atskirus laiškus „su malonės žodžiu“ (*з жаловальным словом*)²⁵. Į prašymą buvo sureaguota – pas aukščiausius LDK ir Karūnos pareigūnus buvo pasiųstas Maskvos pasiuntinėlis Luka Novosilcovas su Ivano IV raštais – valdovo „malone“ (*жалование*) – garantijomis išsaugoti esamą Lenkijos ir Lietuvos politinio elito atstovų statusą²⁶. „Malonės raštų“ figūravimas tokio pobūdžio bendravime gali būti siejamas su valdinystės santykių nustatymo procesu. Greičiausiai tai sudarė pagrindą šiems kontaktams, galimybę tiesiogiai kreiptis į hierarchinėse pozicijose žemiau esančius asmenis, kurie nebuvo Maskvos monarcho pavaldiniai.

Aptartieji atvejai liudija ženkliai laisvesnį imperatyvių diplomatinio bendravimo normų traktavimą tarpuvaldžių Abiejų Tautų Respublikoje laikotarpiu. Tačiau nėra aišku, kokios buvo tokios „tolerancijos“ diplomatinų nuostatų atžvilgiu ribos? Ar visuomet Ivano IV elekcinių planų realizavimui Maskvos monarcho dvare buvo teikiama pirmenybė prieš sudėtingą diplomatinės reprezentacijos sistemą, kurios nuostatų buvo griežtai laikomasi ankstesniais laikotarpiais? Šią problemą aktualizuoja lenkų bajoro Kšyštofo Grajevskio „prekybinės“ kelionės į Maskvą antruoju tarpuvaldžiu kazusas. Juo istoriografijoje susidomėta analizuojant 1575 m. gegužės–birželio mėnesiais įvykusį Lenkijos ir Lietuvos atstovų suvažiavimą Stenžicoje, kur buvo aptariami naujo valdovo rinkimų klausimai. Šaltiniuose, kuriuose aprašomos suvažiavimo peripetijos, minima, kad jo dalyvių rankose netikėtai atsirado K. Grajevskio laiškas, adresuotas broliui. Laiške jis skundėsi, kad grįždamas iš Maskvos buvo neteisėtai sulaikytas ir įkalintas Lietuvoje, kad jis ketino susirinkusiesiems Stenžicoje pranešti unijos tarp Maskvos valstybės ir Respublikos sąlygas, kurias K. Grajevskiui Maskvoje išdėstė pats Ivanas IV, patikėjęs jam parvežti laišką–kreipimąsi į Lenkijos ir Lietuvos bajoriją²⁷. „Grajevskio laiško“, kurio nei originalas, nei nuorašas nėra žinomi²⁸, tikrumu tyrinėtojai suabejojo dar XIX a. Manyta, kad laiškas yra apokrifas, nes Ivanas IV negalėjo ryžtis tokiam maskvėniškų diplomatinų normų pažeidimui, kad suteiktų audienciją asmeniui, kuris neužėmė jokių oficialių pareigų, ir perduotų jam tokios svarbos siūlymus. Tačiau XX a. pradžioje suras-

²⁵ *Посольская книга*, c. 20.

²⁶ Ten pat, p. 48–61.

²⁷ Б. Н. Флоря, „Артикулы, сказанные через Криштофа Граевского“ – важный источник по истории русской внешней политике 70-х годов XVI в., *Археографический ежегодник за 1975 год*, Москва, 1976, с. 335.

²⁸ Kšyštofo Grajevskio laiško turinys buvo išdėstytas Stenžicos suvažiavime dalyvavusio S. Oželskio pirmųjų tarpuvaldžių laikus aprašančiame kūrinyje, – Ś. O r z e l s k i, *Bezkrólewia ksiąg ósmioro czyli Dzieje Polski od zgonu Zygmunta Augusta r. 1572 aż do r. 1576*, Petersburg–Mohylew, 1856, t. 2, s. 115–117.

ti ir publikuoti Grajevskio parodymų LDK pareigūnų komisijai dokumentai²⁹ patvirtino pastarojo kelionės į Maskvą faktą ir sugražino į istoriografiją šios problemos svarstymus. Grajevskio priėmimas pas Ivaną IV ir asmeniškai perduoti Maskvos monarcho pažadai tada vertinti kaip diplomatinis triukas, kurio pagrindinis tikslas – padidinti Lenkijoje ir Lietuvoje palankumą Ivano IV kandidatūrai, arba kaip Maskvos monarcho dvaro diplomatinė akcija, kuria siekta užvilinti Respublikoje rinkiminę kovą, net ir neturint realių elekcinių planų³⁰.

Dar tvirtesnes pozicijas pasakojimas apie lenkų bajoro kelionę į Maskvą istoriografijoje įgijo Borisui Floriai Rusijos valstybiniame senųjų aktų archyve atradus du su šia avantiūra susijusius dokumentus, kuriuos tyrinėtojas įvardijo kaip Grajevskio laiškus Vilniaus kaštelionui Jonui Chodkevičiui ir Maskvos monarcho dvaro pareigūnui Afanasijui Nagojui³¹. Pirmąjį, kuriame pokalbio su Ivanu IV forma aptariamos unijos tarp Maskvos ir Respublikos sąlygos, B. Floria laikė dar vienu „didelio patikimumo liudijimu“ analizuojant Grajevskio veiklą Maskvos valstybėje. Tiesa, jis pripažino, kad lenkų bajoro priėmimas pas Maskvos monarchą prieštarauja viskam, kas buvo žinoma apie Ivaną IV ir jo ypatingą dėmesį diplomatinio ceremonialo nuostatomis, kad kai kurios Grajevskio perteiktos maskvėnų valdovo propozicijos (siūlymas valstybių unijos Jogailos personalinės unijos pagrindu ir kt.) sunkiai įtikėtinos. Tačiau, tyrinėtojų manymu, šis ir kiti šaltiniai įtikinamai atsako į klausimą, kas paskatino Ivaną IV nepaisyti diplomatinių kontaktų normų ir pasikviesti pas save paprastą bajorą bei asmeniškai kalbėti su juo. B. Florios tvirtinimu, interesą Respublikos monarcho sostu paskatino informacija apie Ivano IV kandidatūros šalininkus, laukiančius pastarojo atstovų susitarimo tarp Respublikos ir Maskvos sąlygų. Tačiau išsiųsti Stenžicoje susirinkusiai bajorijai oficialaus kreipimosi Maskvos monarchas negalėjo, nes priešiški jo kandidatūrai Lietuvos didikai uždarė sieną. Šio tikslo realizavimui reikėjo ieškoti neoficialių kanalų, todėl Ivanas IV ir parodė

²⁹ Показания польского шляхтича Криштофа Граевского о своей поездке в Москву, подг. И. С. Рябинин, *Чтения в обществе истории и древностей российских*, Москва, 1905, кн. I, отд. III, с. 6–16.

³⁰ В. Новодворский, *Борьба...*, с. 24; В. Д. Корольков, *Ливонская война: из истории внешней политики Русского централизованного государства во второй половине XVI в.*, Москва, 1954, с. 89, 91; И. Б. Греков, *Очерки по истории международных отношений Восточной Европы. XIV–XVI вв.*, Москва, 1963, с. 349–350; Б. Н. Флоря, *min. veik.*, p. 336.

³¹ B. Floria, remdamasis popieriaus ir rašysenos analize, šiuos „laiškus“ sieja su XVI a. antrosios pusės laikotarpiu. Pirmąjį, prasidedantį fraze „Po to Kšyštofas Grajevskis buvo pas Maskvos didįjį kunigaikštį...“, kuriame Grajevskio vardu pasakojimą apie susitikimą su Ivanu IV ir kelionę atgal tyrinėtojas identifikuoja kaip Grajevskio parodymuose paminėtą laišką Jonui Chodkevičiui, nors šis dokumentas savo turiniu greičiau primena apklausos stenografinius užrašus, – Б. Н. Флоря, Иван Грозный – претендент на польскую корону, *Исторический архив*, № 1, Москва, 1992, с. 175–176. „Laiškų“ publikacijos: 1575 Письмо К. Граевского виленскому каштеляну Я. Ходкевичу, подг. Б. Н. Флоря, *ten pat*, nr. 1, p. 177–180; 1575 04 25 Письмо К. Граевского думному дворянину Афанасию Нагому, подг. Б. Н. Флоря, *ten pat*, nr. 2, p. 180–182.

susidomėjimą Grajevskiu³². Pastarieji argumentai ilgam įsitvirtino istoriografijoje, tačiau pastaruoju metu juos siekiama verifikuoti. Skeptišką poziciją Grajevskio avantiūros atžvilgiu naujausiame darbe yra išdėstęs Rusijos istorikas Aleksandras Filiuškinas, tvirtinantis, kad sunkiai įtikėtina, jog tokia svarbi rinkimų programa būtų patikėta atsitiktiniam asmeniui, taip pat neaišku, kodėl po Grajevskio nesėkmės nebūta bandymų pakartotinai pateikti analogiškus pasiūlymus. Įtartina, jo nuomone, atrodo ir šaltiniai, nušviečiantys pastarojo bajoro kelionę į Maskvą ir susitikimą su Ivanu IV. Vertindamas jų patikimumą A. Filiuškinas iškelia prielaidą, kad Grajevskis minėtąjį „laišką“ sukūrė, remdamasis diplomatinės korespondencijos pavyzdžiu, papildydamas jį išgalvotu dialogu su Maskvos monarchu, turėjusiu patvirtinti jo teiginius. Šios „kūrybos“ rezultatą jis priskiria politinės minties raštijos sferai, kurį nekritiškai naudoti kaip šaltinį atskleidžiant Maskvos monarcho elekcinį planus Respublikoje būtų neatsargu³³.

Aptariant Kšyštofo Grajevskio avantiūros problemą ir svarstant tiesioginio jo bendravimo su Maskvos monarchu galimybę, daugiausiai dėmesio buvo skiriama pastarajam bajorui neva deklaruotų elekcinų Ivano IV sąlygų adekvatumo realioms Maskvos užsienio politikos planams klausimui. Tačiau audiencijos problema tuometinių diplomatinio bendravimo nuostatų ir ceremonialo normų kontekste iki šiol nėra išsamiau nagrinėta. Iš tiesų aukšto lygmens priėmimas, surengtas paprastam, oficialių įgaliotųjų neturinčiam bajorui prasilenkia ne tik su hierarchinio bendravimo imperatyvais, bet ir su visomis pamatinėmis tarpvalstybinės diplomatinės komunikacijos tradicijomis, kuriomis buvo vadovaujama net ir pusiau oficialių ryšių metu. Vis dėlto tam tikros Grajevskio pasakojimo apie kelionę į Maskvą detalės suteikia pagrindą lenkų bajoro priėmimą pas Ivaną IV lyginti su diplomatine audiencija. Kšyštofo Grajevskio apklausos dokumentai liudija, kad jį Maskvos monarcho rezidencijoje Aleksandrovo slabadoje priėmė taip, kaip tuo metu buvo priimami užsienio šalių diplomatiniai įgaliotiniai: audiencijos menėje Ivano IV jis laukė kartu su dvaro pareigūnais, o pastaram įžengus buvo kviečiamas prie valdovo rankos³⁴. Apie pasiuntiniams asmeniškai skirtą pagerbimą–kvietimą prie monarcho rankos kalbama ir vadinamajame laiške Vilniaus kaštelionui Jonui Chodkevičiui – audiencijos pabaigoje Ivanas IV padavė lenkų bajorui ranką, kurią pastarasis bučiavo³⁵. Apklausos metu Grajevskis taip pat užsiminė, kad jam, kaip „mačiusiam valdovo akis“, buvo suteiktas nedidelis išlaikymas³⁶. Šį diplomatinės kalbos frazeologizmą, liudijantį įvykusį priė-

³² Б. Н. Флорья, *Иван Грозный...*, с. 174–175.

³³ А. И. Филишкин, *Изобретая первую войну России и Европы. Балтийские войны второй половины XVI века глазами современников и потомков*, Санкт-Петербург, 2013, с. 446–447.

³⁴ Показания..., с. 11.

³⁵ Письмо К. Граевского виленскому каштеляну..., с. 180.

³⁶ Показания..., с. 12.

mimą pas monarchą³⁷, galima laikyti svarių argumentu, patvirtinančiu avantiūristo liudijimus. Jeigu su tam tikromis išlygomis priimsime Grajevskio pasakojimą, tada vienas iš galimų paaiškinimų, kodėl Maskvos monarcho dvare nepaisyta diplomatinio bendravimo nuostatų, būtų jau anksčiau aptartas būsimos valdinystės motyvas. Nereikėtų pamiršti ir tai, kad priėmimas vis dėlto nebuvo oficialus (priimamas asmuo neturėjo oficialių diplomatinių įgaliojimų), todėl Maskva nesunkiai galėjo paneigti patį audiencijos faktą ar išsižadėti joje išsakytų propozicijų.

Vis dėlto tam tikrų abejonių dėl audiencijos realumo išlieka, kadangi jokių kitų šaltinių, be paties Grajevskio pasakojimų, atskleidžiančių šio diplomatinio kazuso peripetijas, iki šiol nėra aptikta. Daugiausia diskusijų sukėlęs Ivano IV ir Grajevskio pokalbio turinys, perteikiantis abejotino tikrumo Maskvos monarcho elekcijos sąlygas ir pažadus Respublikos bajorijai, kelia abejonių ir dėl pačios audiencijos aplinkybių. Tikėtina, kad tiesioginio pokalbio tarp Ivano IV ir Grajevskio galėjo ir nebūti, kad su juo komunikuoti buvo pavesta dvaro pareigūnams (apie bendravimą su jais ne kartą savo pasakojimuose užsimena ir pats avantiūristas). O LDK pareigūnų apkaltintas valstybės interesų išdavyste, sukūrė dalies Lenkijos ir Lietuvos bajorijos lūkesčius atitinkančią legendą apie ypač palankius Ivano IV elekcinius pasiūlymus, greičiausiai taip siekdamas savo byloje užsitikrinti politinę paramą. Tačiau teigti, kad Grajevskis išvis nebuvo priimtas Maskvos monarcho dvare, galima būtų tik tokiu atveju, jei pavyktų atrasti šio asmens sąsajas su ankstesnėmis diplomatinėmis misijomis į Maskvą, kurių metu jis galėjo susipažinti su kai kuriomis ceremonialo ypatybėmis ar diplomatinės kalbos frazeologija.

Kontroversišką Grajevskio kelionę į Maskvą, taip pat antrojo tarpuvaldžio privačius ar pusiau privačius Ivano IV įgaliotinių kontaktus su LDK pareigūnais galima būtų vertinti kaip išskirtinius atvejus, o ne kaip tam tikras naujas diplomatinės ar kvazidiplomatinės komunikacijos tendencijas. Net ir tarpuvaldžiais Maskva neatsisakė pamatinių diplomatinių kontaktų nuostatų, diplomatiniai Maskvos dvaro ir „ponų tarėjų“ ryšiai išlaikė visus esminius tarpvalstybinių santykių lygmeniui būdingus elementus. Tai liudija ne tik abiejų pusių diplomatiniais atstovams suteikiami oficialūs reprezentacijos įgaliojimai, bet ir ankstesniam tarpvalstybiniam bendravimui būdinga diplomatinio ceremonialo struktūra. Analizuojamai problematikai diplomatinis ceremonialas yra svarbus dėl kai kurių savo ypatybių, nusakančių valstybės reprezentacijos pobūdį diplomatinių kontaktų

³⁷ „Matyti valdovo akis“ (*видеть очи государевы*) – tokia fraze nuo XVI a. antrojo ketvirčio maskvėniškuose diplomatinuose šaltiniuose buvo apibūdinamas diplomatų vizitas pas monarchą. L. Juzefovičius joje įžvelgia sąsajas su evangelijos posakiu, akį prilyginančiu kūno žiburiumi, išvesdamas iš jo rusų raštijai būdingą valdovo palyginimą su savos valstybės akimi. Pasiuntiniai ne paprasčiausiai pasirodo prieš valdovą, o prieš visa matančias jo akis. Dalyvauti šiame iš dalies bažnytines apeigas primenančiame priėmime reiškė garbę pasiuntiniui ir jį siuntusiam valdovui. Todėl tik pabuvę audiencijoje diplomatai galėjo toliau tęsti savo misiją, – Л. Ю з е ф о в и ч, „Как в посольских обычаях ведется“..., с. 110–111.

metu. Ritualai ir ceremonijos denotuoja hierarchinės bendruomenės, kuri juos naudoja, tvarką. Jie kaip ir emblemos, magija, folkloras, mitai sudaro metalingvistines sistemas (yra speciali komunikacijos simbolinė kalba forma), įvairiu lygmeniu reprezentuojančias hierarchinės visuomenės rangus ir elgesio taisykles, kuriomis toje visuomenėje vadovaujasi³⁸. Bilateralinės diplomatijos atžvilgiu diplomatinis ceremonialas tarpvalstybiniuose kontaktuose ženklino dviejų atskirų hierarchinių visuomenių narių ir jų atstovaujimų asmenų tarpusavio santykį ir jo sąlygojamas elgesio formas. Bendromis abiem pusėms ceremonijomis buvo palaikoma esama tvarka ir pašalinami neapibrėžtumai, sukuriami ritualiniai pasiuntinybių veiklos rėmai. Jie apibrėžė diplomatinės komunikacijos dalyvių vaidmenis bei sąlygas, kuriomis gali (privalo) veikti abiejų šalių atstovai, bei užtikrino komunikacijos efektyvumą. Be šių, ceremonialinės procedūros atliko ir kitą svarbią funkciją – savo simbolinėmis reikšmėmis palaikydamos abipusiškumo pajautimą, universalus diplomatinio atstovavimo principo, kad derėjimasis su pasiuntiniu atstoja derėjimąsi su jo atstovojamu asmeniu³⁹, įgyvendinimą. Taigi, ši labiausiai formalizuota diplomatinė santykių dalis tyrimui svarbi, nes atskleidžia dalyvių hierarchinį santykį bei ženklina diplomatinio bendravimo lygmenį.

Kadangi pirmojo tarpuvaldžio laikotarpiui aktualių Maskvos pasiuntinybių knygų neišliko, sunku perteikti išsamią diplomatinio ceremonialo struktūrą. Tačiau net ir fragmentiškos žinios patvirtina, kad LDK ir Karūnos aukščiausių pareigūnų bei Maskvos dvaro diplomatinė ryšių metu vadovautasi tokia pačia ceremonialo schema kaip ir anksčiau tarpvalstybinių kontaktų metu⁴⁰. Su įvairiais pavedimais į Maskvos valstybę ar Lietuvą bei Lenkiją keliaujantys abiejų pusių diplomatiniai įgaliotiniai buvo sutinkami pasienyje, lydimi iki priėmimo vietos, jiems rengiami iškilmingi priėmimai, išvykimai taip pat pažymėti atitinkamomis ceremonijomis. Diplomatinė įgaliotinių sutikimo ir priėmimo iškilmingumas priklausė nuo jų rango bei misijos statuso. Kadangi nagrinėjamu laikotarpiu abi pusės viena kitai siuntė žemesnio rango atstovus – žygūnus ir pasiuntinė-

³⁸ A. G i e y s z t o r, *Royal emblems and the idea of sovereignty in late medieval and early modern Poland, State and Society in Europe from the Fifteenth to the Eighteenth Century: Proceedings of the First Conference of Polish and American Historians, Nieborów, Poland, May 27–29, 1974*, ed. J. Pelenski, Warsaw, 1981, p. 49.

³⁹ K. H a m i l t o n, R. L a n g h o r n e, *The Practice of Diplomacy: Its Evolution, Theory and Administration*, London–New York, 2000, p. 24.

⁴⁰ Plačiau apie LDK ir Maskvos valstybės diplomatinuose santykiuose praktikuotą ceremonialą, – M. S i r u t a v i č i u s, *Diplomatinis ceremonialas Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės ir Maskvos valstybės santykių praktikoje (XV–XVI a. sandūroje)*, *Lietuvos istorijos metraštis, 2003 metai. 1*, 2004, p. 81–101; M. S i r u t a v i č i u s, *Maskvos pasiuntinių priėmimo ceremonialas Lietuvos valdovo dvare Vilniuje XV a. pabaigoje – XVI a. viduryje, Vilniaus Žemutinė pilis XIV–XIX a. pradžioje: 2005–2006 m. tyrimai*, sud. L. Glemža, Vilnius, 2007, p. 8–32; M. S i r u t a v i č i u s, *Lietuvos valdovo statuso reprezentacija diplomatinė santykių su Maskvos valstybe praktikoje XV–XVI a. sandūroje*, *Lietuvos didysis kunigaikštis Aleksandras ir jo epocha: straipsnių rinkinys*, sud. D. Steponavičienė, Vilnius, 2007, p. 113–122; M. S i r u t a v i č i u s, *LDK Ponų taryba ir Maskvos bajorai...*, p. 17–26.

lius, jiems rengiamų iškilmių mastas gerokai skyrėsi nuo pasiuntinių ar didžiųjų pasiuntinių priėmimo pompastikos. Dėl šios priežasties pasiuntinybių sutikimai pasienyje ar jų įžengimas į miestą nepasižymėjo jokiais išskirtinumis, paprastesnė buvo ir jų kelionė į audiencijos vietą. Dėl tuo metu vyravusio įsitikinimo, kad prijoti prie pat namų durų reikštų nepagarbą šeiminkui, Maskvoje diplomatai nuo arklių turėdavo nusėsti dar neprijoję dvaro pastato. Atstumas, kurį atvykėliams reikėjo įveikti pėsčiomis, priklausė nuo misijos statuso – kuo jis buvo trumpesnis, tuo didesnis pagerbimas teikiamas diplomatiui. Todėl žemo rango diplomatiniai įgaliotiniai privalėjo nuo arklio nusėsti anksčiau nei pasiuntinėliai, o šie anksčiau nei aukščiausio rango pasiuntiniai⁴¹. 1572 m. į Maskvą atvykęs LDK ir Lenkijos aukščiausių pareigūnų įgaliotinis – žygūnas iš Lietuvos Fiodoras Voropajus, vykdamas į audienciją, privalėjo nuo arklio nusėsti iškart už Maskvos Kremliaus vartų⁴². Respublikos tarybą reprezentuojantys pasiuntinėliai – Karūnos įgaliotinis Martynas Stradomskis ir LDK atstovas Motiejus Narbutas 1576 m. Ivano IV rezidencijoje Staricoje iš rogių buvo „išsodinti“ jau dvaro kieme ir be iškilmingo sutikimo palydėti į audiencijos menę⁴³. Maskvos pasiuntinybių knygoje nėra nurodyta, kokiais motyvais vadovaujantis buvo eliminuotas svarbus diplomatinio ceremonialo elementas – iškilmingas diplomatinis įgaliotinių sutikimas prieš įžengiant pas monarchą⁴⁴. Tai galėjo lemti kelios priežastys: dėl misijos adresantų – Respublikos tarybos hierarchinio nelygiavertiškumo Maskvos valdovui arba dėl žemo misijos statuso⁴⁵, galbūt demonstruojant nepasitenki-

⁴¹ Nors LDK ir Lenkijos pasiuntinybės naudojosi artimesnio priėjimo teise nei kitų šalių pasiuntiniai, tačiau žemiausio rango įgaliotiniams nebuvo leidžiama įjoti į dvaro kiemą. XVI a. penktojo dešimtmečio pabaigoje prasidėjus konfliktui dėl naujojo Ivano IV titulo caras komponento, Maskvos dvaro pareigūnai LDK pasiuntinybių narius versdavo nuo arklių nusėsti anksčiau, nei buvo įprasta, taip siekdami padidinti atstumą, kurį diplomatiniai įgaliotiniai turėdavo nueiti pėsčiomis iki Maskvos monarcho rezidencijos pastato, – Л. Ю з е ф о в и ч, „*Как в посольских обычаях ведется*“..., с. 91; Л. Ю з е ф о в и ч, *Путь посла...*, с. 143–144.

⁴² „*Выписка из посольских книг*“ о сношениях Российского государства с Польско-Литовским за 1497–1572 гг., ред. С. О. Шмидта, Москва–Варшава, 1997, с. 274.

⁴³ *Посольская книга*, с. 87.

⁴⁴ Paprastai iki pasiekiant audiencijos vietą pasiuntiniams būdavo surengiama keletas susitikimų: nusėdus nuo arklių, užlipus laiptais ir menėse. Kiekvieno sutikimo trukmė priklausė nuo jo svarbumo – trumpiausiai trukdavo pirmasis, ilgiau užtrunkama laiptų viršuje, ilgiausiai – menėse, kur atvykusius sutikdavo aukšto rango valdovo pareigūnai. Tuo tarpu žygūnai ir pasiuntinėliai dažniausiai turėdavo tenkintis tik vienu susitikimu. Tokio pagerbimo nesulaukdavo tik Švedijos diplomatiniai įgaliotiniai, ne visada sutikimas buvo rengiamas ir Danijos atstovams, kadangi šių šalių monarchų Maskvos dinastai nelaikė lygiaverčiais. LDK žygūnams ir pasiuntinėliams iškilmingi sutikimai nebuvo rengiami tikrai karinių konfliktų laikotarpiams, – Л. Ю з е ф о в и ч, „*Как в посольских обычаях ведется*“..., с. 94–95; Л. Ю з е ф о в и ч, *Путь посла...*, с. 149–150.

⁴⁵ Pasiuntinybės kelionės į Ivano IV rezidenciją metu Maskvos valstybės pareigūnams išsiaiškinius, kad Martynas Stradomskis ir Motiejus Narbutas, nors ir atvyko kaip pasiuntinėliai, tačiau be nurodymų sakyti pasiuntinybės kalbas, jų diplomatinis rangas, sprendžiant iš įrašų Maskvos pasiuntinybių knygoje, buvo pažemintas iki žygūnų, atitinkamai koreguojant ir priėmimo ceremonialą, – *Посольская книга*, с. 85.

nimą nesulaukus aukšto rango diplomatinų įgaliotinių, kurie turėjo oficialiai pasiūlyti Ivanui IV užimti Lenkijos ir Lietuvos monarcho sostą.

Iškilmingoje audiencijoje atvykėliai prisistatydavo juos priimančiam asmeniui, įteikdavo atvežtus diplomatinis dokumentus ir dovanas. Prisistatymas prasidėdavo nuo pagarbos išreiškimo – nusilenkimo ritualo, visų pirma atliekamo savo, o vėliau ir adresanto vardu. Jo formos priklausė nuo hierarchinio diplomatinų kontaktų dalyvių santykio – lygiaverčiam ar statusu žemesniam asmeniui būdavo skirtas „paprastas“ nusilenkimas (*поклонъ*), o rangui aukštesniam, kaip jau buvo minėta, – pagarbesnis žemas nusilenkimas (*челобитъе*). 1572 m. misijos metu Fiodoras Voropajus „ponų tarėjų vardu valdovui [Ivanui IV] žemai lenkėsi“⁴⁶. Tokiu pat būdu 1576 m. pagarbą Karūnos ir LDK pareigūnų vardu audiencijos pradžioje išreiškė ir Martynas Stradomskis bei Motiejus Narbutas⁴⁷. Tai liudija, kad tiek Lenkijos, tiek Lietuvos pareigūnai, nors ir kolektyviai atliko valdovui priderančias aukščiausios valdžios reprezentacijos funkcijas, dėl žemesnės padėties visuomeninėje hierarchijoje buvo priversti pripažinti viršesnes Maskvos monarcho pozicijas.

Hierarchinis pranašumas greičiausiai buvo demonstruojamas ir kitos priėmimo ceremonijos – klausimo apie reprezentuojamojo sveikatą, kurį užduodavo diplomatinę misiją priimančioji pusė, metu. Tariant misijos adresanto vardą visi dalyvaujantys turėjo atsistoti ir nusiimti galvos apdangalus. Maskvos monarchai pastarosios procedūros metu atsistodavo tik tardami sau lygiaverčio diplomatinų kontaktų partnerio vardą⁴⁸. Ivano IV laikais tokios garbės nesulaukdavo ne tik Prūsijos magistras, bet ir Švedijos bei Danijos karaliai⁴⁹. Nors Maskvos pasiuntinybių knygoje nėra užsiminta, kokių būdu 1576 m. Martyno Stradomskio ir Motiejaus Narbuto priėmimo metu buvo atlikta pastaroji ceremonija, minimas tik pats klausimas – „Ponai tarėjai, Lenkijos karūnos ir Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės, ar sveiki?“⁵⁰ Tačiau tikėtina, kad vadovautasi įprastinėmis hierarchinio santykio normomis – Maskvos monarchas misiją atsiuntusius Lenkijos ir Lietuvos pareigūnus sveikino sėdėdamas. „Nutylėjimus“ pastarosios ceremonijos atžvilgiu Maskvos pasiuntinybių knygoje galima laikyti šios prielaidos patvirtinimu, kadangi nukrypimai

⁴⁶ „Выписка из посольских книг“, с. 274.

⁴⁷ Maskvos monarcho įgaliotiniams misijų metu buvo nurodoma tik „paprastai“ nusilenkti, – *Посольская книга*, с. 34, 43–44, 88.

⁴⁸ L. Juzefovičius, aprašydamas šią ceremoniją, pažymėjo, kad Maskvos valstybės valdovai klausdami apie užsienio šalies monarcho sveikatą, atsižvelgdami į pastarojo rangą, darydavo tai išsitiesę visu ūgiu, pusiau atsistodami, truputį kilstelėdami arba visai nepajudėdami iš savo vietos. Tokie garbės išraiškos atvejai vėlesniais laikais buvo detaliam fiksuojami rusų pasiuntinybių knygose ir nebuvo atsitiktiniai. Kiekvienas iš minėtų judesių išreiškė hierarchinį santykį su diplomatinis įgaliotinius atsiuntusiu suverenu, – Л. Ю з е ф о в и ч, „Как в посольских обычаях ведется“ ..., с. 113–114.

⁴⁹ Л. Ю з е ф о в и ч, *Путь посла...*, с. 183.

⁵⁰ *Посольская книга*, с. 88.

nuo įprastinių normų, ypač susiję su valdovo „garbės“ ir hierarchinio santykio problemomis, Maskvos pasiuntinybių knygose beveik visada aprašomi pateikiant tokio elgesio paaiškinimus.

Iškalbingesnis šiuo atveju yra Ivano IV pasiuntinėlio Luko Novosilcevo priėmimo 1576 m. Vilniaus vyskupo Valerijono Protasevičiaus rezidencijoje aprašymas. Diplomatinių įgaliotinio ataskaitoje pažymima, kad jam įžengus į audiencijos menę visi ten buvusieji atsistojo ir stovėjo, kol buvo sakomos pasiuntinybės kalbos ir buvo klausama apie Ivano IV sveikatą⁵¹. Visiems atsistoti klausiant apie diplomatinę įgaliotinę atsiuntusio valdovo sveikatą buvo privalu pagal jau minėtas diplomatinio ceremonialo normas, tačiau ypač pagarbus elgesys klausant „valdovo žodžio“ buvo neįprastas ankstesnėje LDK ir Maskvos valstybės diplomatinėse santykių praktikoje. Galbūt taip buvo demonstruojamas žemesnio pagal rangą diplomatinėse santykiuose dalyvio statusas. Vis dėlto „persistengta“ greičiausiai vadovaujantis praktiniais sumetimais – stengiantis sukurti iliuziją apie ypač palankias LDK politinio elito nuotaikas Maskvos monarcho atžvilgiu, tokiu būdu siekiant išvengti priešiško grėsmingo kaimyno veiksnių sudėtingu Lietuvai laikotarpiu.

Ypatingas palankumas buvo demonstruojamas ir kitais audiencijos etapais – „ponai tarėjai“ parodė išskirtinę pagarbą pasiuntinėliui paduodami jam rankas ir pasodindami deramoje vietoje – „arti savęs ant suolo“⁵². Pastariesiems diplomatinėse audiencijose elementams, skirtiems asmeniškai pagerbti misijos dalyvius⁵³, Maskvos dvare buvo skiriamas didelis dėmesys. Instrukcijoje Lukui Novosilceviui buvo griežtai nurodyta „sėstis tarpe jų didžiųjų... aukščiau mažųjų atsisėsti, o jei priešais save arti sodins, tada priešais sėstis, tik tai kad arti ant suolo“⁵⁴. Tai, be abejo, buvo gerai žinoma Lietuvos valdžios atstovams, pasistengusiems šiuos neverbalinės komunikacijos aktus panaudoti savais tikslais. Ypatingas palankumas, rodytas Maskvos diplomatinėse įgaliotinėse priėmimų metu, buvo akcentuojamas ir diplomatinėje korespondencijoje. LDK pareigūnų laiške, 1575 m. pabaigoje įteiktame Ivano IV žygūnui Semionui Bastanovui, pabrėžiama, kad

⁵¹ Ten pat, p. 108.

⁵² Ten pat.

⁵³ Nors audiencijos menėje buvo pastatomas suolas, tačiau diplomatiniai įgaliotiniai „pasiuntinybę atlikti“ privalėjo stovėdami, o ant suolo atsisėdavo tik vieną kartą. Leidimas sėstis buvo malonės ženklas, vienetinis ceremonialo aktas, susijęs su diplomatų pagerbimu. Kuo arčiau sosto buvo sodinamas atvykėlis, tuo didesnė garbė buvo jam rodoma. Šis atstumas nebuvo tiesiogiai susijęs su pasiuntinybę atsiuntusio politinio subjekto atžvilgiu rodomam pagarbumui, tačiau tarpvalstybinio konflikto laikotarpiais žemo rango Švedijos ir Lenkijos bei Lietuvos diplomatams toks pagerbimas išvis nebuvo taikomas, – Л. Ю з е ф о в и ч, *Путь посла...*, c. 191–193. Greičiausiai dėl pastarosios priežasties tokio pagerbimo 1576 m. nesulaukė Lenkijos ir LDK įgaliotiniai Martynas Stradomskis ir Motiejus Narbutas. Galima manyti, kad suolai audiencijos metu pasiuntinybės nariams nebuvo pastatyti ir sėstis neleista, kaip jau buvo minėta, demonstruojant nepasitenkinimą žemu misijos statusu – diplomatiniai įgaliotiniai atvyko be „pasiuntinybės kalbų“, – *Посольская книга*, c. 88.

⁵⁴ Ten pat, p. 61.

pastarasis buvo priimtas su derama pagarba, patikinant, kad ir ateityje su Maskvos atstovais atitinkamai bus elgiamasi: „...kaip ir visus žygūnus, pasiuntinėlius ir pasiuntinius jūsų malonybės mes visada maloniai priimti įpratę, tai ir tuos pasiuntinius, kai atvyks, su visokeriopa pagarba bus priimti ir mūsų deramai pas jūsų malonybę išleisti atgal bus“⁵⁵.

Kituose iškilmingos audiencijos etapuose buvo atkartojamos ankstesnių kontaktų praktikoje įsitvirtinusios dokumentų ir dovanų įteikimo procedūros⁵⁶, kurioms to meto šaltiniuose neteiktas ypatingas dėmesys. O pasibaigus priėmimui atvykėliai buvo kviečiami vaišintis, kur demonstruotas priimančiųjų svetingumas. Detaliau tarpuvaldžių laikotarpiu vaišės aprašytos tik Lenkijos diplomatinio įgaliotinio Andžiejaus Taranovskio 1573 m. pasiuntinybės ataskaitoje, pažymint, kad Lenkijos ir LDK pareigūnų atstovai buvo pagerbti atsiunčiant jiems maisto ir gėrimų nuo valdovo stalo, o pietų pabaigoje Ivanas IV kvietė prie savęs ir vaišino midumi⁵⁷. Apie analogišką vaišių rengimą Maskvos monarcho atstovams Lietuvoje šaltiniuose informacijos mažai, tačiau iš detalių, instrukcijose esančių nurodymų Ivano IV įgaliotiniams, kaip elgtis tokių vaišių metu⁵⁸, galime spręsti, kad panašiai puotas atvykėliams rengdavo ir LDK pareigūnai. Diplomatinė misijų pabaiga buvo pažymima atsisveikinimo audiencija, to meto šaltiniuose vadinama *išleidimu* (*omnyск*). Nors informacija apie paskutinės audiencijos ceremonijas yra gana lakoniška (ypač apie LDK vykusius išleidimus), tačiau iš esamų aprašymų galima spręsti, kad šiame etape vadovautasi tarpvaldovinei ir paralelinei diplomatijai būdingomis reprezentacijos nuostatomis. Tarpuvaldžių diplomatinėje dokumentacijoje dažniausiai minima pagrindinė išleidimo ceremonija, susijusi su atsakomojo pagerbimo – neakivaizdinio nusilenkimo misijos adresantui ritualais. Apie juos 1573 m. misijos ataskaitoje užsimena Mykolas Haraburda, nurodydamas, kad išleidimo audiencijoje LDK pareigūnams nusilenkta Ivano IV ir jo sūnų vardu⁵⁹, nusilenkimu pagerbti Lenkijos ir Lietuvos „ponai tarėjai“ ir 1576 m., išleidžiant atgalios pasiuntinėlius Martyną Stradomskį ir Motiejų Narbutą⁶⁰. Pastarosios ceremonijos, atliekamos audiencijos šeimininko, simbolizavo abipusių kontaktų „asmeninį“ pobūdį ir diplomatinės komunikacijos grįžtamąjį ryšį. Nors aptartieji ceremonialo elementai jokių išskirtinių diplomatinės komunikacijos ypatybių neatskleidžia, tačiau jais remiantis galima teigti, kad Lietuvos bei Lenkijos valstybės pareigūnų

⁵⁵ Ten pat, p. 72–73.

⁵⁶ Apie jas užsimenama Lenkijos ir Lietuvos valstybės pareigūnų 1572, 1573, 1576 m. misijų į Maskvos valstybę dokumentacijoje, – „Выписка из посольских книг“..., с. 274; В. Н о в о д в о р с к и й, приложение, № 3, с. 16; *Посольская книга*, с. 88.

⁵⁷ В. Н о в о д в о р с к и й, приложение, № 3, с. 16.

⁵⁸ *Посольская книга*, с. 36, 61–62.

⁵⁹ 1573. Mykolo Haraburdos pasiuntinybės į Maskvą ataskaita, *Skarbiec historii polskiej*, t. 2, Paryž, 1842, s. 76.

⁶⁰ *Посольская книга*, с. 92.

ir Maskvos monarcho diplomatinuose santykiuose buvo taikoma dauguma tarpvalstybinių santykių tradicijoje įsitvirtinusių formalumų. Šaltiniuose diplomatinio ceremonialo pažeidimai nefiksuojami, o pagarbesnis nei pridera elgesys iškilmingų priėmimų metu indikuoja atsargias abiejų pusių pozicijas. Jų laikytasi siekiant skirtingų užsienio politikos tikslų: LDK atstovams sudėtingu tarpvaldžio laikotarpiu rūpėjo išlaikyti taikingus santykius su Maskva, o Ivanas IV siekė LDK politinio elito palankumo laikydamas save realiu pretendentu į Respublikos monarcho sostą.

Apibendrinant formaliems tarpvalstybinių santykių aspektams skirtus svarstymus, galima būtų teigti, kad pirmaisiais tarpvaldžiais susiklostė nauja valstybės reprezentacijos praktika, paremta ankstesne diplomatinės veiklos tradicija. LDK valstybės pareigūnai perėmė valdovo funkcijas aukščiausiu lygmeniu, kolektyviai atstovaudami šaliai diplomatinį kontaktų su Maskvos valstybe metu. O Maskvos monarcho dvaras, siekdamas įgyvendinti Ivano IV planus tapti Respublikos monarchu, buvo priverstas daryti nuolaidas hierarchinio diplomatinį santykių principo atžvilgiu ir palaikyti tiesioginį bendravimą su Lietuvos politiniu elitu. Maskuojant pagal to meto Maskvos valstybės diplomatinis papročius valdovui negarbingą tiesioginių ne tarpvaldovinių ryšių praktiką, buvo deklaruojama, kad kontaktai palaikomi būsimo LDK politinio elito atstovų pavaldumo Ivanui IV pagrindu. Tačiau, nepaisant iš Maskvos pusės projektuojamų valdinytės santykių, pirmųjų tarpvaldžių periodu palaikytas pilnavertis diplomatinis bendravimas, tiek Lenkijos, tiek Lietuvos politinio elito atstovams pripažįstama valstybės reprezentacijos teisė. Tiesa, ir Lenkijos, ir Lietuvos valstybės pareigūnai dėl žemesnės visuomeninės padėties laikyti hierarchiškai nelygiaverčiais diplomatinį kontaktų partneriais – jų atžvilgiu taikytos žemesnio rango šalių reprezentantams skirtos diplomatinio bendravimo normos bei jas atliepiantys diplomatinio ceremonialo elementai.

FORMAL ASPECTS OF DIPLOMATIC CONTACTS IN THE FIRST INTERREGNUMS (1572–1576)

Summary

MARIUS SIRUTAVIČIUS

New practice of the representation of the state based on the former tradition of diplomatic activity was formed in the first interregnums. State officers of the GDL assumed the functions of the sovereign, on the highest level collectively representing the country in the course of the diplomatic relations with the state of Muscovy. Muscovy maintained both official and semi-official diplomatic contacts with the representatives of the GDL political elite, thus unconsciously acknowledging their prerogative to represent the state. Pre-union practice of parallel diplomatic connections, utilized by members of the GDL Council

of Lords and Muscovy barons, served as the formal basis for the abovementioned not regulated diplomatic contacts with the Muscovite Court. However, the diplomatic relations maintained on the highest level not only transcended the tradition of parallel contacts, but also contradicted an important attitude of diplomatic representation, stating that the principle of hierarchy should be followed in intercommunion, strictly observing existing levels of authority in respect of each other. Until the Union of Lublin it functioned as the organizational system of Lithuanian-Muscovian cross-border relationships: the monarch of Muscovy would only contact the sovereign of Lithuania, members of the Boyar Duma exclusively communicated with members of the Lithuanian Council of Lords, Metropolitan of Muscovy cultivated relations with the Bishop of Vilnius, etc. The Court of the Muscovian Monarch decided to allow compromises in the then applicable principles of cross-border relationships when pursuing the implementation of Ivan IV's plans to become the Monarch of the Republic. Seeking acceptance in the environment of the GDL political elite, the ruler of Muscovites found himself under the necessity to make allowances with regard to the principles of the hierarchical diplomatic relations and maintain direct communication with the Lithuanian political elite. These "allowances" were only valid in the period of the interregnums, as the customary order was re-established after the election of the new Monarch of Poland and Lithuania which prescribed that GDL and Polish officers on their behalf would directly contact representatives of the Court of the Muscovian Monarch of the corresponding rank. With a view to conceal the practice of direct not inter-sovereign connections that was considered disgraceful to the Sovereign on the grounds of diplomatic traditions observed at that time in the State of Muscovy, it was maintained that the contacts were cultivated on the basis of the future subordination of the representatives of the GDL political elite to Ivan IV. The new practice of private or semi-private contacts between individual officials of the GDL and Muscovite diplomatic representatives that had not been sanctioned by the former tradition and that was cultivated in the second interregnum period may be associated with Ivan IV's dynastic ambitions. Formerly hardly imaginable informal meetings of Muscovite diplomatic representatives delegated on behalf of Ivan IV and representatives of the GDL political elite aimed at the negotiations regarding the preservation of current political status of the representatives of the Polish and Lithuanian political elite in case of the election of the Muscovite Monarch, can also be associated with the process of the establishment of subordination-based relations. However, despite the subordination-based relations projected from the Muscovite side, full-fledged diplomatic communication was maintained in the period of the first interregnums, and the connections between the Muscovite Court and "gentlemen assessors" sustained all essential elements characteristic of the level of cross-border relationships. This fact is confirmed not only by the official authorities of representation bestowed on the diplomatic representatives of both sides, but also by the structure of the diplomatic ceremonial, characteristic of the prior cross-border communication. To tell the truth, state officials of both Poland and Lithuania, due to their lower social status, were viewed as hierarchically unequal partners of diplomatic contacts and thus norms of diplomatic communication as well as accompanying elements of diplomatic ceremonial intended for representatives of the countries of lower rank were employed in their respect.

Gauta 2013 m. spalio mėn.

Marius S i r u t a v i č i u s – humanitarinių mokslų daktaras, Vytauto Didžiojo universiteto Humanitarinių mokslų fakulteto Istorijos katedros lektorius, mokslo darbuotojas. Mokslinių interesų kryptys: viduramžių ir ankstyvųjų naujųjų laikų diplomatijos ir kultūros istorija, kultūros istorijos metodologija.

Adresas: Vytauto Didžiojo universitetas Humanitarinių mokslų fakultetas, Istorijos katedra, Doneičio g. 52, Kaunas, LT-44244.

El. paštas: m.sirutavicius@gmail.com